

G. IGGERS, E. WANG, S. MUKHERJEE

ΠΑΤΗΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ  
ΣΥΤΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

— ΝΕΦΕΛΗ 2015

### *Η προφορική ιστορία και η ιστορία της μνήμης*

Μεγάλο μέρος της μικροϊστορίας στράφηκε στην προνεωτερική και την προβιομηχανική περίοδο. Ωστόσο, η ιστορία της καθημερινής ζωής ασχολήθηκε ολοένα και περισσότερο με πιο πρόσφατα συμβάντα, στη Γερμανία με το ναζιστικό καθεστώς, στη Ρωσία με τη σταλινική περίοδο, αφότου έγινε δυνατό κάτι τέτοιο μετά

---

83. Hans Medick, «Missionaries in the Row Boat», *Comparative Studies in Society and History*, 29 (1987), σ. 76-98.

84. Hans Medick, *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*, Γκέτινγκεν 1996.

το 1988 κατά τις τελευταίες φάσεις της περεστρόικα,<sup>85</sup> ενώ πλήθος ιστορικοί στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Γερμανία και αλλού ασχολήθηκαν με το Ολοκαύτωμα. Σε αυτές τις μελέτες σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι συνεντεύξεις προφορικής ιστορίας με επιζήσαντες. Η προφορική ιστορία δεν ήταν κάτι καινούργιο. Συνεντεύξεις πραγματοποιούνταν ήδη από τη δεκαετία του 1930 στις Ηνωμένες Πολιτείες, με πρώην σκλάβους που είχαν επιζήσει. Στη Γερμανία, ο Λουτς Νίταμερ (Lutz Niethammer, 1939-) και η ομάδα του πήραν συνεντεύξεις από κατοίκους της βιομηχανικής περιοχής της Ρουρ στη Δυτική Γερμανία σχετικά με το πώς βίωσαν και πώς θυμούνταν τα χρόνια του ναζιστικού καθεστώτος,<sup>86</sup> και στη συνέχεια μπόρεσαν να πάρουν συνεντεύξεις από επιζήσαντες στην Ανατολική Γερμανία, κατά τα τελευταία χρόνια πριν από την κατάρρευση του καθεστώτος εκεί. Ένα ερώτημα που ανέκυψε, βεβαίως, ήταν ο βαθμός στον οποίο μπορούσε να εμπιστευτεί κανείς τούτες τις ενθυμήσεις ως φορέα μιας πιστής στην αλήθεια εικόνας της ιστορικής περιόδου. Μολοντούτο, τούτες οι μνήμες με τον έντονο υποκειμενικό χαρακτήρα συνέβαλαν σε μια ανασύνθεση του παρελθόντος.

Σε συνάρτηση με αυτό αναδύθηκε μια νέα έμφαση στο ρόλο της μνήμης κατά την αναπαράσταση του παρελθόντος. Πολλοί από τους πιο διακεκριμένους γάλλους ιστορικούς, που προέρχονταν από τον κύκλο των Ανάλ, συνέβαλαν στην επτάτομη συλλογή άρθρων με τίτλο Τόποι μνήμης (Les Lieux de mémoire).<sup>87</sup> Το κεντρικό επιχείρημα ήταν ότι η ιστορία του γαλλικού έθνους δεν μπορούσε να αναπαρασταθεί επαρκώς από ένα αφήγημα βασισμένο σε γραπτά τεκμήρια, αλλά εμπεριείχε επίσης τις εικόνες που είχαν οι Γάλλοι για το παρελθόν τους. Επομένως, καθαγιασμένες τοποθεσίες, γιορτές, μύθοι, τραγούδια, λογοτεχνία και τέχνη, όλα έπαιζαν το ρόλο τους στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης. Το σημαντικό πια δεν ήταν το παρελθόν όπως συνέβη, αλλά το παρελθόν όπως το θυμούνταν, κάτι που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν μπορούσε να αντιπαραβληθεί με ό,τι συνέβη. Κάτι αντίστοιχο εμφανίστηκε εντωμεταξύ για τις γερμανικές τοποθεσίες μνήμης,<sup>88</sup> ενώ στις Ηνωμένες Πολιτείες άρχισε να εκδίδεται ένα ειδικό διεθνές περιοδικό, το *History and Memory*.

85. Το 1988, κατά τις τελευταίες φάσεις της Σοβιετικής Ένωσης, ιδρύθηκε η οργάνωση για τα ανθρώπινα δικαιώματα «Memorial», από τον Andrei Sakharov, και άρχισε να παίρνει συνεντεύξεις από θύματα του σταλινισμού.

86. Lutz Niethammer, «Die Jahre weiss man nicht, wo man die heute hinsetzen soll», *Faschismuserfahrungen im Ruhrgebiet. Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960*, Βερολίνο 1983.

87. Pierre Nora (επιμ.), *Les Lieux de mémoire*, Παρίσι 1986-1993.

88. Étienne François - Hagen Schulze (επιμ.), *Deutsche Erinnerungsorte*, Μόναχο 2001.

### Το κίνημα των «εργαστηρίων ιστορίας»

Από τη συλλογή άρθρων Τόποι μνήμης έλειπε κάθε ρητή αναφορά σε πολιτικό προσανατολισμό, εκτός κι αν κατανοηθεί ως τέτοιος το ενδιαφέρον για το γαλλικό έθνος. Η ιστορία της καθημερινής ζωής αντικατόπτριζε σε μεγάλο βαθμό μια μαρξιστική κληρονομιά, μολονότι είχε απαλλαγεί από την οικονομική αιτιοκρατία και τον πολιτικό δογματισμό του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπως είδαμε. Στη Μεγάλη Βρετανία το 1976 εκδόθηκε το περιοδικό History Workshop (Εργαστήρι ιστορίας), με υπότιτλο A Journal of Socialist Historians (Περιοδικό των σοσιαλιστών ιστορικών). Στην πραγματικότητα, το περιοδικό αντικατόπτριζε τις αλλαγές αυτές. Αρχικά, βρέθηκε να οφείλει πολλά στην προσέγγιση του Ε. Π. Τόμσον στην εργατική ιστορία, αλλά σύντομα προχώρησε πέρα από αυτήν. Εκείνο που το διέκρινε από άλλα βρετανικά περιοδικά ιστορίας δεν ήταν η δέσμευσή του στον σοσιαλισμό, την οποία συμμερίζονταν πολλοί από τη συντακτική ομάδα και τους συνεργάτες του *Past and Present*, αλλά η αποφασιστικότητα με την οποία επιχείρησε να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στους ακαδημαϊκούς και το ευρύτερο κοινό, και να ενθαρρύνει το τελευταίο να γράφει ιστορία. Πολύ σύντομα οι συνεργάτες του συνειδητοποίησαν ότι η μαρξιστική σύλληψη για τη βιομηχανική εργατική τάξη, την οποία εξακολουθούσε να πρεσβεύει ο Τόμσον, δεν μπορούσε πια να συμπεριλάβει τις μεταβολές που συνέβαιναν στην οικονομική και την πολιτική σφαίρα. Εξού και άρχισαν γρήγορα να ενδιαφέρονται για το αποτέλεσμα των νέων οικονομικών πραγματικοτήτων σε διάφορες πλευρές της καθημερινής ζωής, κι ανάμεσά τους στην προσωπική ζωή και τη σεξουαλικότητα. Η εκμετάλλευση των γυναικών, τόσο ως μελών του εργατικού δυναμικού όσο και στους κόλπους μιας κοινωνίας που παρέμενε ανδροκρατούμενη, τους ώθησε σε φεμινιστική κατεύθυνση. Δινόταν ολοένα και περισσότερος χώρος στις εμπειρίες των γυναικών, και επιπλέον οι γυναίκες συνέβαλλαν με πολλά άρθρα και κατείχαν σημαντική θέση στη συντακτική επιτροπή. Ο υπότιτλος του περιοδικού μετατράπηκε το 1982 σε A Journal of Socialist and Feminist Historians («Περιοδικό σοσιαλιστών/τριών και φεμινιστών/τριών ιστορικών»). Ο υπότιτλος αφαιρέθηκε τελείως το 1995, αναγνωρίζοντας ότι η αρχική μαρξιστική ανάλυση για τη βιομηχανική κοινωνία δεν αντιστοιχούσε πια στις αλλαγμένες πραγματικότητες του σύγχρονου κόσμου. Κατά τη γνώμη των συντακτών, δεν κυριαρχούσαν πια οι συνθήκες κάτω από τις οποίες θα μπορούσαν οι ριζοσπάστες ιστορικοί να αυτοπροσδιοριστούν ως μαρξιστές ή έστω ως σοσιαλιστές. Οι προκλήσεις του σημερινού κόσμου – περιβαλλοντικές, εθνοτικές, σεξουαλικές – είχαν αποκτήσει τέτοια συνθετότητα που δεν επαρκούσαν πια οι όροι «σοσιαλιστικός» και «φεμινιστικός» με τις συνδηλώσεις τους. Παρ' όλα αυτά, το περιοδικό διατήρησε την κριτική του τοποθέτηση. Επίσης επιδίωξε, αν και με περιορισμένη επιτυχία, να παρακινήσει τους εργαζομένους – άνδρες και

197

ΕΥΡΥΤΕΡΟ  
ΚΟΙΝΟ

1982

1995

γυναίκες- να ανασκάψουν οι ίδιοι το τοπικό τους παρελθόν. Ωστόσο, όλοι σχεδόν οι συνεργάτες του εξακολούθησαν να είναι μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας. Η ιδέα του εργαστηρίου ιστορίας, όμως, εξαπλώθηκε στην ηπειρωτική Ευρώπη και ιδρύθηκαν τοπικά εργαστήρια στη Σουηδία και στη Γερμανία, όπου εκδόθηκαν επίσης δύο περιοδικά.<sup>89</sup> Όλες αυτές οι κινήσεις χαρακτηρίζονταν από τη στροφή στην ιστορική ανθρωπολογία. Σε παρόμοια κατεύθυνση κινήθηκαν στην Ιταλία το *Quaderni Storici* και στη Ρωσία το νέο περιοδικό *Odysseus*.

### Φεμινιστική ιστορία και ιστορία του φύλου

Κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960 παρατηρήθηκε επίσης αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ιστορία των γυναικών.<sup>90</sup> Στην παλαιότερη ιστορία των γυναικών διακρίνονταν δύο βασικές τάσεις: η μια επικέντρωνε στις μεσοαστές που συμμετείχαν σε κινήματα πολιτικών μεταρρυθμίσεων, όπως το δικαίωμα ψήφου, η νομική υπόσταση των γυναικών, η διεύρυνση των εκπαιδευτικών ευκαιριών και το δικαίωμα στις αμβλώσεις, ενώ η άλλη τάση ασχολήθηκε με την κατάσταση των γυναικών της εργατικής τάξης ως τμήματος του εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, οι περισσότερες ιστορίες πριν από τη δεκαετία του 1960 έδιναν ελάχιστη προσοχή στον ενεργό ρόλο των γυναικών στην ιστορία ή στα προβλήματά τους. Η ιστορική γραφή, ακόμη και η κοινωνική ιστορία, περιστρέφονταν γύρω από τους άνδρες. Μια φεμινιστική ιστορία εμφανίστηκε πράγματι μόνο στη δεκαετία του 1960, ως στοιχείο της γενικότερης κοινωνικής αναταραχής, που σημαδεύονταν από το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα στις Ηνωμένες Πολιτείες, από την εναντίωση στον Πόλεμο του Βιετνάμ και από το αίτημα για τη δημιουργία μιας αντικουλτούρας. Η φεμινιστική ιστορία, από τα πρώτα της βήματα, όπως και μεγάλο μέρος της ιστορίας της καθημερινής ζωής την οποία συζητήσαμε, έθεσε ως στόχο της μια σαφή πολιτική αποστολή, και συγκεκριμένα έθεσε ως αίτημά της να λήξει «η αορατότητα, η αδυναμία και η υποτέλεια» των γυναικών, δημιουργώντας μια «ιστορία-της»,<sup>91</sup> όπου οι γυναίκες εμφανίζονταν ως δράντα υποκείμενα της ιστορίας και όχι απλώς ως παθητικά αντικείμενά της, μια ιστορία που εξέθετε την έμφυλη ιεραρχία, που είναι εγγενής στις περισσότε-

89. Το *Geschichtswerkstatt* και το *Werkstatt/Geschichte*.

90. Βλ. Bonnie Smith, *The Gender of History: Men, Women, and Historical Practice*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη 1998.

91. Πρόκειται για το νεολογισμό «her-story», που χρησιμοποιήθηκε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960 σε αντιδιαστολή με το «his-story»/«history», για να ασκηθεί κριτική στον ανδροκεντρικό τρόπο γραφής της ιστορίας. (Σ.τ.Μ.)

ρες παραδοσιακές ιστορικές αφηγήσεις.<sup>92</sup> Ελάχιστες φεμινίστριες ιστορικοί ήταν μαρξίστριες, ωστόσο θεωρούσαν καταπιεστικές όλες τις κοινωνίες του παρελθόντος και του παρόντος, ενώ παράλληλα αντιλήφθηκαν το ιστορικό τους έργο ως συμβολή στον αγώνα ενάντια στην καταπίεση αυτή. Σε αντίθεση με τον Μαρξ, δεν θεώρησαν ότι η κυριαρχία έχει ως επίκεντρό της το κράτος και την οικονομία, αλλά, όπως και ο Φουκώ, θεώρησαν ότι οχυρώνεται στον ίδιο τον πολιτισμό, στους θεσμούς του, στους κοινά αποδεκτούς τρόπους λογικού συλλογισμού, καθώς και στη γλώσσα του, στοιχεία τα οποία αντιλήφθηκαν ως όργανα εξουσίας και κυριαρχίας.<sup>93</sup>

Η φεμινιστική ιστορία απέκτησε ισχυρό ακαδημαϊκό έρεισμα στα τμήματα γυναικείων σπουδών που συστάθηκαν σε πολλά αμερικανικά πανεπιστήμια τη δεκαετία του 1970, ως στοιχείο της κληρονομιάς του 1968. Ένα παρόμοιο ενδιαφέρον για τις φεμινιστικές σπουδές εμφανίστηκε πολύ γρήγορα και στην Ευρώπη. Στη δεκαετία του 1980 σημειώθηκε σημαντικός επαναπροσανατολισμός στις σπουδές του φύλου, δηλαδή η μετάβαση από την επικέντρωση στις γυναίκες ως όντα με βιολογικό φύλο στην αναγνώριση ότι η κατάσταση των γυναικών μπορούσε να κατανοηθεί μόνο στα συμφραζόμενα της σχέσης μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η μετάβαση αυτή οδήγησε σε μια διάκριση ανάμεσα στον βιολογικό ορισμό της γυναίκας με βάση το φύλο της και στη θέση της σε ένα ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Η Τζόαν Σκοτ επισήμανε με οξυδέρκεια τη διαφορά της κοινωνικής συνδήλωσης, που αποδίδεται με τον όρο κοινωνικό φύλο, από τη σωματική συνδήλωση, την οποία αποδίδει ο όρος βιολογικό φύλο. Οι γυναίκες δεν αποτελούν μονολιθική κατηγορία. «Πράγματι, ο όρος “γυναίκες”», γράφει η Σκοτ, δύσκολα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί χωρίς επιθετικό προσδιορισμό, «χωρίς να προσδιορίζεται από παράγοντες όπως η φυλή, η εθνότητα, η τάξη, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, ενώ στο εσωτερικό των κατηγοριών αυτών παρουσιάζονταν και πάλι διαφοροποιήσεις ως προς την ταυτότητα και το χρώμα, που συνδυάζονταν με πολιτικές διαφορές στο εσωτερικό του γυναικείου κινήματος».<sup>94</sup> Ενώ παλαιότερα η ιστορία των γυναικών σε μεγάλο βαθμό εξακολουθούσε να λειτουργεί θεωρώντας ως κανόνα τη λευκή, μεσοαστή, ετεροφυλόφιλη γυναίκα, τώρα πια όδευε σε ποικίλες κατευθύνσεις. Καμία από τις ιστορίες αυτές δεν μπορούσε να γραφτεί με βάση τις αξίες της ουδετερότητας και της αντικειμενικότητας, τις οποίες φιλοδοξούσε να τηρήσει η παραδοσιακή ακαδημαϊκή ιστορία, εφόσον εμπεριείχαν πολιτικές δεσμεύσεις και προκλήσεις

92. Βλ. Joan Wallach Scott, «Women's history», στο Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, ό.π., σ. 45.

93. Βλ. Scott, «Introduction», *Gender and the Politics of History*, ό.π., σ. 1-11.

94. Scott, «Women's history», ό.π., σ. 56.

στην πατερναλιστική ηγεμονία που ήταν εγγενής στην κυρίαρχη κουλτούρα. Και τούτο σήμαινε ότι θα ήταν αδύνατον να γραφτεί χωρίς να συνεξετάζει την αμοιβαία σχέση μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η φεμινιστική ιστορία, που αρχικά είχε επικεντρωθεί στην κοινωνική θέση των γυναικών, τώρα έπρεπε να δει τις γυναίκες σε ευρύτερα συμφραζόμενα. Η Νάταλι Ντέιβις, σε ένα άρθρο της στο *Feminist Studies* του 1976 που δημοσιοποιήθηκε ευρύτατα, έθεσε ως αίτημα μια ιστορική ανάλυση που θα αναφέρεται στα δύο φύλα, αντί να μιλάει για τις γυναίκες απομονωμένα. Αυτό το έργο πραγματοποίησε η ίδια στις μελέτες της για τη γαλλική πολιτισμική και κοινωνική ιστορία στην πρώιμη νεωτερικότητα.<sup>95</sup> Στη δεκαετία του 1980, η ιδέα της «ιστορίας των γυναικών» είχε ήδη αντικατασταθεί σταδιακά από την «ιστορία του φύλου». Το φύλο, όμως, όπως τόνισε η Τζόαν Σκοτ, δεν ήταν κάποιο δεδομένο της πραγματικότητας που μπορούσε να παρατηρηθεί εμπειρικά, αλλά χρειαζόταν να «κατασκευαστεί» από τα ερωτήματα που έθετε η ιστορική έρευνα.<sup>96</sup> Η παρατήρηση αυτή υποδείκνυε προς την κατεύθυνση της νέας πολιτισμικής ιστορίας, που επηρέασε καθοριστικά τα κείμενα για τις γυναίκες στις δεκαετίες του 1980 και του 1990.